

ЗМІСТ

Список карт	11
Передмова	12

Частина I. Засновники 19

Розділ 1. З думкою про нафту: початок	20
Розділ 2. «Наш план»: Джон Д. Рокфеллер та об'єднання американської нафти ..	38
Розділ 3. Конкурентна торгівля	63
Розділ 4. Нове століття	87
Розділ 5. Переможений дракон	109
Розділ 6. Нафтові війни: розквіт <i>Royal Dutch</i> , падіння імперської Росії	130
Розділ 7. «Утіхи та розваги» в Персії	153
Розділ 8. Вирішальний прорив	172

Частина II. Глобальна боротьба 191

Розділ 9. Кров перемоги: Перша світова війна	192
Розділ 10. Відчинення дверей на Середньому Сході: <i>Turkish Petroleum Company</i>	211
Розділ 11. Від дефіциту до надвиробництва: доба бензину	236
Розділ 12. «Боротьба за нове нафтовидобування»	262
Розділ 13. Повінь	279
Розділ 14. «Друзі» — і вороги	297
Розділ 15. Арабські концесії: світ, який створив Френк Голмс	319

Частина III. Війна і стратегія 347

Розділ 16. Шлях Японії до війни	348
Розділ 17. Німецька формула війни	373
Розділ 18. Ахіллесова п'ята Японії	400
Розділ 19. Війна союзників	419

Частина IV. Вуглеводневий вік 445

Розділ 20. Новий центр тяжіння	446
Розділ 21. Повоєнний нафтовий порядок	465
Розділ 22. 50 на 50: нова нафтова угода	491
Розділ 23. «Старий Мосі» й боротьба за Іран	512
Розділ 24. Суецька криза	545

<i>Розділ 25. Слони</i>	568
<i>Розділ 26. ОПЕК і кипучий казан</i>	591
<i>Розділ 27. Вуглеводнева Людина</i>	616
Частина V. Битва за світове панування	639
<i>Розділ 28. Переломні роки: країни проти компаній</i>	640
<i>Розділ 29. Нафтова зброя</i>	669
<i>Розділ 30. «Виторговували власне життя»</i>	698
<i>Розділ 31. Імперія ОПЕК</i>	722
<i>Розділ 32. Пристосування</i>	744
<i>Розділ 33. Другий шок: велика паніка</i>	766
<i>Розділ 34. «Нам кінець»</i>	794
<i>Розділ 35. Ще один товар?</i>	811
<i>Розділ 36. Добрячий потогін: скільки ще триватиме падіння?</i>	844
<i>Розділ 37. Криза в Перській затоці</i>	871
<i>Епілог</i>	885
<i>Хронологія</i>	897
<i>Нафта: ціни та видобуток</i>	902
<i>Примітки</i>	904
<i>Бібліографія</i>	941
<i>Подяка</i>	968
<i>Подяка у зв'язку з появою нової редакції</i>	971
<i>Власники прав на фотографії</i>	972
<i>Про автора</i>	974

СПИСОК КАРТ

Перший у світі магістральний трубопровід *Tidewater Pipeline*, 1879 р.

Подорож *Murex*, 1892 р.

Відкриття Середнього Сходу. Нафта в Персії, 1901 р.

Угода про «червону межу», 1 липня 1928 р.

Велика міграція 1920-х рр. Від мексиканського «Золотого шляху» до венесуельського озера Маракайбо

Європейський і Північноафриканський театри Другої світової війни

Тихоокеанський театр Другої світової війни

Великі нафтові угоди. Близькосхідний консорціум, 1951 р.

Транслясинський трубопровід та альтернативні маршрути. Початок 1970-х рр.

ПЕРЕДМОВА

Вінстон Черчилль змінив свої погляди мало не за одну ніч. Аж до літа 1911 року молодий Черчилль, тодішній міністр внутрішніх справ, був одним з лідерів «економістів» — угруповання британського уряду, що критично ставилося до збільшення видатків на військові потреби. А от їхні опоненти натомість вважали, що Англія має лишатися попереду Німеччини в гонитві озброєнь на морях. Це змагання неабияк роз'ятрювало дедалі більший антагонізм між двома країнами. Однак Черчилль наполегливо заперечував неминучість війни з Німеччиною, вважаючи, що наміри Німеччини необов'язково мають агресивний характер. Він наполягав на тому, щоб витратити кошти на внутрішні соціальні програми, а не на додаткові лінкори.

Та 1 липня 1911 року кайзер Вільгельм вирядив німецьке військове судно *Panther* до марокканського порту Агадір, на атлантичному узбережжі. Німці мали на меті перевірити силу французького впливу в Африці, а також створити позиції для просування власних інтересів на континенті. І хоча *Panther* була лише канонерський човен, а Агадір — другорядне портове місто, його прибуття викликало серйозну міжнародну кризу. Нарощування моці німецької армії вже викликало занепокоєння серед європейських сусідів; тепер Німеччина, прагнучи здобути собі «місце під сонцем», здавалося б, безпосередньо кинула виклик світовому пануванню Франції та Британії. Протягом кількох тижнів Європу тримав страх можливої війни. Та вже до кінця липня, коли Черчилль заявив, що «баламут відступає», напруження спало. Однак Агадірська криза змінила Черчиллеве бачення майбутнього. Усупереч своїм попереднім переконанням щодо намірів Німеччини, тепер він був упевнений, що Німеччина прагне до гегемонії й готова заради цього використати військову силу. Черчилль дійшов висновку, що війна майже неминуча і коли вона почнеться — лише питання часу.

Обійнявши зразу після Агадіра посаду першого лорда Адміралтейства, Черчилль пообіцяв зробити все можливе, щоб підготувати збройні сили Британії до неминучого дня розплати. Він хотів забезпечити готовність Королівського військово-морського флоту — символу й самого втілення могутності Британської імперії — зустріти виклик Німеччини в чистому морі. Одне з найважливіших і найсуперечливіших питань, що постало перед ним, було, здавалося б, технічного характеру, але насправді мало величезні наслідки для ХХ століття. Питання полягало в тому, чи варто переводити британський військово-морський флот на нафту замість традиційного вугілля. Багато хто вважав такий перехід цілковитим безумством, бо це означало б, що флот більше не може покладатися на безпечне й надійне валлійське вугілля, а залежатиме від ненадійних поставок нафти з далекої Персії, як у ті часи на-

живали Іран. «Щоб безповоротно перевести флот на нафту, треба “стати до зброї проти моря незгод”», — сказав Черчилль. Однак стратегічні переваги такого заходу — більша швидкість та ефективніше використання робочої сили — були для нього такими очевидними, що він не витрачав часу даремно. Він вирішив, що Британія повинна покласти «нафту в основу свого панування на морі», і тому з усією енергією та ентузіазмом зосередився на досягненні цієї мети.

Вибору не було, за словами Черчилля: «Панування — от що було ціною такої ризикованої справи»¹.

Отак Черчилль напередодні Першої світової війни проголосив засадничу істину, застосовну не лише до великої пожежі, що спалахнула невдовзі, а й до багатьох подій, що відбулися протягом дальших десятиліть, адже відтоді й надовго нафта означала панування. Ця книжка — саме про жадобу панування.

На початку 1990-х років — майже вісімдесят років по тому, як Черчилль віддав перевагу нафті, після двох світових воєн та тривалої холодної війни, і в той час, що, здавалося, мав стати початком нової, мирнішої епохи, — нафта знову опинилася в центрі глобального конфлікту. 2 серпня 1990 року ще один з диктаторів цього століття, Саддам Хусейн в Іраку, вдерся в сусідній Кувейт. Він прагнув не тільки підкорити суверенну державу, а й захопити її багатства. Здобич була величезна. У разі успіху Ірак міг стати провідною нафтовою державою планети і панував би в арабському світі та Перській затоці, де зосереджена основна частина світових запасів нафти. Нова могутність, багатство та контроль над нафтою змусили б решту світу підкорятися амбіціям Саддама Хусейна. Результатом цього стало б різке зрушення в міжнародному балансі сил. Одне слово, панування як таке знову стало нагородою.

За кілька років до цього стало мало не модним говорити, що нафта вже не була такою «важливою». І справді, навесні 1990 року, лише за кілька місяців до нападу Іраку на Кувейт, високопосадовцям Центрального командування Збройних сил США, яким згодом доведеться очолити мобілізацію в США, говорили про те, що нафта втратила своє стратегічне значення. Однак напад на Кувейт розвіяв такі ілюзії. Нафта все ще була основою безпеки, процвітання та самої сутності цивілізації. Це твердження лишається істинним і в XXI столітті.

Хоча сучасна історія нафти бере початок у другій половині XIX століття, саме XX століття цілковито змінилося з настанням нафтової ери. Роль нафти (та тривога щодо її постачання) — одне з головних питань Інтернету та епохи глобалізації, яка характерна для початку XXI століття. В основі історії нафти лежить три важливі теми.

Перша — це піднесення й розвиток капіталізму та сучасного бізнесу. Нафта — найбільший і найпоширеніший у світі бізнес, найзначніший з великих

галузей промисловості, що виникли в останні десятиліття XIX століття. Компанія *Standard Oil*, що до кінця XIX століття домінувала в американській нафтовій промисловості, була одним з перших і найбільших транснаціональних підприємств у світі. Розширення бізнесу від бурильників, що працювали навгад, красномовних агентів і зарозумілих підприємців до висококваліфікованих науковців та інженерів, великих корпоративних бюрократій і державних компаній, втілює розвиток бізнесу, корпоративної стратегії, технологічного прогресу, розширення ринку, а також національної та міжнародної економіки. За всю історію нафти між людьми, компаніями та державами укладалися угоди та ухвалювалися важливі рішення — іноді з попереднім розрахунком, а іноді майже випадково. У жодному іншому бізнесі так явно й чітко не проявлялося значення ризику та винагороди, а також сильний вплив удачі та долі.

Заглянувши наперед, ми збагнемо, що панування в світі залежатиме як від комп'ютерної мікросхеми, так і від бареля нафти. Нафтова промисловість і досі надзвичайно впливова. З десяти найбільших компаній, що ввійшли до світового рейтингу *Fortune 500* за 2008 рік, шість — нафтові компанії. Допоки не буде знайдене альтернативне джерело енергії, здатне повною мірою задовольнити наявний попит, нафта все ще матиме далекосяжний вплив на світову економіку; великі коливання цін можуть або викликати економічне зростання, або, навпаки, призвести до інфляції та спричинити рецесію. У наш час нафта — єдиний товар, про який постійно говорять і сперечаються не тільки на сторінках, присвячених економіці, а й на першій сторінці. Як і давніше, нафта лишається джерелом багатства для окремих людей, компаній та цілих держав. За словами одного магната, «нафта — це майже гроші»².

Суть другої теми полягає в тому, що нафта як товар тісно переплетена з національною стратегією, глобальною політикою та владою. Поля битв Першої світової війни підтвердили важливість нафти як складника військово-економічного потенціалу держав, коли двигун внутрішнього згоряння замінив коня та локомотив на вугільному паливі. Нафта мала великий вплив на перебіг і результати Другої світової війни як на Далекому Сході, так і в Європі. Японці напали на Перл-Гарбор, щоб захистити свій фланг, коли змагалися за нафтові ресурси Ост-Індії. Серед найважливіших стратегічних цілей Гітлера під час нападу на Радянський Союз було захоплення нафтових родовищ на Кавказі. Але перевага Америки в нафті виявилася вирішальною, і до кінця війни німецькі та японські паливні баки виявилися порожніми. У роки холодної війни боротьба за контроль над нафтою між транснаціональними корпораціями і розвитковими країнами була основною частиною великої драми деколонізації та виниклого націоналізму. Суецька криза 1956 року, що означувала собою кінець старих європейських імперій, була так само пов'яза-

на з нафтою, як і з іншими чинниками. У 1970-х роках «влада нафти» стала всеосяжною, виводячи країни, що досі перебували на периферії міжнародної політики, на позиції багатих і впливових країн, спричиняючи разом з тим глибоку кризу довіри до індустріальних держав, чиє економічне зростання було ґрунтоване на нафті. Нафта стала епіцентром першої після закінчення холодної війни кризи — інтервенції Іраку в Кувейт 1990 року. І нафта мала великий вплив на перебудову міжнародних відносин, що відбулася в 2004—2008 роках унаслідок драматичного підвищення цін на нафтопродукти, повернення до ресурсної політики та підвищення впливу Китаю та Індії на світовому ринку.

Однак нафта також довела, що може бути золотом дурнів. Шахові Ірану вдалося здійснити своє найпалкіше бажання й здобути контроль над нафтовими багатствами, що його й знищило. Нафта підняла економіку Мексики, щоб згодом її підірвати. Радянський Союз — другий у світі експортер — розтратив свої величезні прибутки від нафти в 1970-х і 1980-х роках на нарощування військової потуги та низку безглузвих, а деколи й катастрофічних міжнародних авантур. І Сполучені Штати, колись найбільший у світі нафтовидобувач, а тепер — найбільший споживач, вимушені імпортувати 55—60 % від своїх потреб нафти, послаблюючи свою загальну стратегічну позицію і збільшуючи й без того обтяжливий дефіцит торговельного балансу — хистке як для великої держави становище.

Після закінчення холодної війни склався новий світоустрій. Економічна конкуренція, регіональні протиборства, етнічні й релігійні зіткнення йдуть на зміну традиційній ідеології як основі міжнародних і національних конфліктів, чому сприяє розповсюдження сучасної зброї. На перший план вийшла нова ідеологія — релігійний екстремізм і джихадизм. Але нафта лишалася стратегічним товаром, що має надважливе значення для національної стратегії держав і міжнародної політики.

Третя тема в історії нафти стосується того, як світ став Вуглеводним суспільством, а ми самі, мовою антропологів, — Вуглеводневою людиною. У перші десятиліття після своєї появи нафтовий бізнес забезпечив індустріальні країни продуктом під назвою «гас», відомим як «нове світло», що відклало настання ночі й продовжило робочий день. Наприкінці ХІХ століття Джон Д. Рокфеллер став найбагатшою людиною в Сполучених Штатах переважно завдяки торгівлі гасом. У той час бензин був, по суті, лише непотрібним побічним продуктом, що іноді вдавалося продати по два центи за галон*, а як ні, то його просто виливали в річку ночами. Але так само, як винахід

* Галон — міра об'єму, що в США дорівнює приблизно 3,78 л (для рідин). (Тут і далі прим. ред., якщо не зазначено інше.)

лампи розжарювання, здавалося б, став сигналом про моральне старіння нафтової промисловості, так і зі створенням двигуна внутрішнього згоряння, що працює на бензині, розпочалася нова ера. Нафтова промисловість дістала новий ринок збуту, і зародилася нова цивілізація.

У XX столітті нафта разом з природним газом скинули з престолу короля Вугілля, що був до того головним джерелом енергії для промислового світу. Нафта також стала основою для великої повоєнної субурбанізації, що змінила як теперішній ландшафт, так і наш сучасний уклад життя. У XXI столітті ми так залежимо від нафти, а нафта так вплетена в наше повсякдення, що ми навіть не усвідомлюємо її всепроникний вплив. Нафта визначає, де нам жити, як нам жити, як добиратися на роботу, як подорожувати і навіть де нам залишатися. Нафта — це кров у жилах приміських спільнот. Нафта (і природний газ) — основні складники добрив, від яких залежить усе сільське господарство світу; нафта дозволяє привозити харчові продукти в мегаполіси, що нездатні самі задовольняти власні потреби. Завдяки нафті ми маємо пластмасу й хімікати — цеглинки й будівельний розчин сучасної цивілізації, що зникне, якщо нафтові свердловини всього світу раптом виснажаться.

Упродовж більшої частини XX століття дедалі більша залежність від нафти ледь не в усьому світі оцінювалася як щось хороше, як символ поступу людства. Проте в XXI столітті ситуація змінилася. З розвитком руху захисту довкілля основні принципи індустріального суспільства опинилися під загрозою; і нафтова промисловість у всіх її вимірах стоїть на чолі списку того, що треба ретельно досліджувати, критикувати і з чим треба боротися. В усьому світі намагаються скоротити спалювання викопного палива — нафти, вугілля та природного газу, що спричиняє смог, забруднення повітря, кислотні дощі й виснаження озонового шару, а також призводить до зміни клімату. На останній проблемі робиться основний акцент у національній політиці різних країн і в рамках міжнародних переговорів. Нафту, яку вважаємо головною особливістю звичного нам світу, тепер називають основним чинником деградації довкілля; а нафтова промисловість, що пишалася своєю технологічною майстерністю та своїм внеском у створення сучасного світу, повинна захищатися від звинувачень у загрозі сучасному й майбутнім поколінням. Ця ситуація створила новий імператив для технологічних інновацій задля зменшення проблем довкілля.

А проте Вуглеводнева людина демонструє низьку схильність відмовлятися від своїх автомобілів, приміського будинку й того, що вважає не просто побутовими вигодами, а самою суттю свого укладу життя. Мешканці розвиткових країн не виказують бажання відмовитися від здобутків економіки, основаної на нафті, попри проблеми довкілля. Будь-яка ідея про скорочення світового споживання нафти буде під впливом надзвичайного росту населен-

ня — з урахуванням того, що дедалі більше людей у світі вимагають «права» на соціальне забезпечення, що впливає зі споживання. У період з 1990 по 2008 рік загальний світовий рівень споживання нафти зріс майже на 30 %, з 67 млн до 86 млн барелів на день. За той самий період попит на нафту в Індії збільшився більше ніж удвічі, а в Китаї — більше ніж утричі. Отже, маємо готове підґрунтя для серйозної суперечності: з одного боку — охорона й захист довкілля та скорочення споживання вуглецю, а з іншого — економічне зростання, вигоди Вуглеводневого суспільства та енергетична безпека.

Ось ці три теми живлять історію, що розгортається на цих сторінках. Її полотно — весь світ. Історія — це літопис епічних подій, що зачепили кожного з нас. Це стосується як потужних, безособових сил економіки й технологій, так і стратегії та спритності бізнесменів і політиків. На сторінках цієї книжки з'являються магнати та підприємці цієї галузі — звісно, Рокфеллер, а також Генрі Детердінг, Галуст Гюльбенкян, Жан-Пол Гетті, Арманд Гаммер, Томас Бун Пікенс і багато інших. А втім, не менш важливі для історії такі постаті, як Черчилль, Адольф Гітлер, Йосип Сталін, Ібн Сауд, Могаммед Мосаддег, Двайт Айзенгавер, Ентоні Іден, Генрі Кіссінджер, Джордж Герберт Волкер Буш і його син Джордж Волкер Буш, а також Саддам Хусейн.

І все ж, попри конфлікти та складнощі, в історії нафти часто простежується певна «одновзірність», коли події давноминулих днів сприймаються по-сучасному, а в недавніх і теперішніх подіях чується гулке відлуння минулого. Водночас це також історія окремих людей, потужних економічних сил, технологічних змін, політичної боротьби, міжнародних конфліктів і по-справжньому епічного повороту. Автор цієї книжки сподівається, що дослідження економічних, соціальних, політичних і стратегічних наслідків того, що наш світ залежить від нафти, висвітлить минуле, дозволить ліпше зрозуміти теперішнє й допоможе передбачити майбутнє.

ЧАСТИНА І

ЗАСНОВНИКИ

РОЗДІЛ 1

З ДУМКОЮ ПРО НАФТУ: ПОЧАТОК

Сталася неприємність із пропалими 526,08 \$.

Заробітну плату університетського викладача в 1850-х роках навряд чи можна було назвати щедрою, тому в пошуках додаткових заробітків Бенджамін Сілліман-молодший, син відомого американського хіміка й сам видатний викладач хімії Єльського університету, взявся виконати побічну дослідницьку роботу, за яку йому обіцяли заплатити 526,08 \$. 1854 року його найняла група промоутерів і бізнесменів, та, хоча він і завершив проект, обіцяного гонорару так і не отримав. Сілліман, переповнений щораз більшим роздратуванням, хотів знати, куди ділися гроші. Його гнів був спрямований на керівництво групи інвесторів — особливо на Джорджа Бісселла, нью-йоркського юриста, і Джеймса Таунсенда, президента банку в місті Нью-Гейвені. Щодо Таунсенда, то він не бажав розголосу, побоюючись за свою репутацію серед вкладників банку, якби ті дізналися про його участь у такій авантюрній справі.

Річ у тому, що Бісселл, Таунсенд та інші члени групи в безмежній своїй зарозумілості задумали проект, оснований на баченні грандіозного майбутнього речовини, званої як «гірська олія»* (названої так, щоб відрізнити її від рослинних олій і тваринних жирів**). Їм було відомо, що гірську олію, або ж нафту, знаходили в струмках у вигляді бульок, а також вона просочувалася крізь соляні свердловини поблизу Ойл-Кріку — річки, що протікає серед віддалених лісистих пагорбів північно-західної Пенсильванії. Там, у глушині, невелику кількість цієї темної смердючої речовини видобували доволі примітивними способами: або збираючи з поверхні джерел і струмків, або викручуючи вимочені в нафтовмісних водах ганчірки чи ковдри. Основну частину мізерного видобутку використовували для виготовлення ліків.

Згадана група підприємців вважала, що нафту можна видобувати куди більше і переробляти її в рідину, яку можна використовувати як джерело світла в лампах. Вони були певні, що нова рідина для ламп висококонкурентна з «вугільними оливами», які завоювали своє місце на ринку в 1850-х роках. Коротше кажучи, вони вважали, що, якби їм вдавалося видобувати достатню

* Буквально — «rock oil». Давні українські терміни на позначення нафти зафіксовано у словнику Б. Грінченка — «скальний олій», «земляна олія», «текучка», «ропа», «нахта». У словниках 20-х років є, крім того, «гірська олія», «земна мазь». За нормами сучасної української мови, олія — рослинний продукт, тож надалі rock oil, earth oil, crude oil, crude — нафта, сира нафта, неочищена нафта, залежно від контексту.

** Англ. vegetable oils — буквально «рослинна олія» (це плеоназм, українською «олія», за означенням, рослинна).

кількість такої рідини, то могли б вивести на ринок недороге якісне джерело світла, таке потрібне в середині XIX століття. Вони були переконані, що зможуть освілювати міста й села Північної Америки та Європи. Не менш важливим було й те, що нафту можна було використовувати для змащення рухомих частин механізмів, чия епоха тільки-но починалася. Як і всі підприємці, захоплені власними мріями, вони були переконані, що, втіливши свій план, стануть дуже заможними. Багато хто відверто над ними насміхався, але їм таки вдалося довести справу до кінця. Саме їм судилося закласти підмурок для цілковито нової ери в історії людства — епохи нафти.

ЩОБ «РОЗВІЯТИ НАШІ СКОРБОТИ»

Смілива затія бере початок із серії випадкових подій і завдячує своєю появою рішучості однієї людини — Джорджа Бісселла, що більше, ніж будь-хто, доклав зусиль для створення нафтової промисловості. Широкочолоий, з видовженим обличчям, Бісселл справляв враження інтелектуальної потуги. Та, крім того, завдяки своєму досвідові, він був доволі практичною людиною, відкритою для ділових можливостей. Уже з дванадцяти років змушений піклуватися про себе сам, Бісселл здобув освіту в Дартмутському коледжі, заробляючи на життя репетиторством і написанням статей. Деякий час після закінчення навчання він викладав латинську та грецьку мови, а згодом подався до Вашингтона, де працював журналістом. За деякий час, оселившись у Новому Орлеані, Бісселл став директором середньої школи, а згодом — інспектором державних шкіл. У вільний час він вивчився на юриста й опанував ще кілька мов. Бісселл вільно володів французькою, іспанською та португальською мовами, міг читати й писати на івриті, санскриті, давній і сучасній грецькій, латинській і німецькій. 1853 року через нездоров'я він змушений був повернутися на північ і, проїжджаючи через західну Пенсильванію на шляху додому, побачив, як примітивним способом видобувають нафту — вручну з поверхні води, викручуючи ганчірки, просякнуті нафтою. Невдовзі по тому, гостюючи в своєї мами в Ганновері (штат Нью-Гемпшир), він навідався до своєї альма-матер — Дартмутського коледжу, де в кабінеті одного з викладачів побачив пляшку зі зразком тієї самої нафти, видобутої в Пенсильванії. Цей зразок кілька тижнів тому привіз інший випускник Дартмуту, сільський лікар, що практикував у західній Пенсильванії.

Бісселл знав, що нафта невеликими дозами використовується як патентований і народний засіб проти найможливіших недуг — головного й зубного болю, глухоти, розладу шлунка, глистів, ревматизму, водянки і аж до загоєння ран на спині коней і мулів. Це лікарське надіб'я називали «олія

сенека»^{*} — на честь вождя місцевого племені індіанців на прізвисько Червоний Мундир, що нібито передавав таємні відомості про лікувальні властивості рідини білим людям. Один з постачальників «олії сенека» так рекламував «чудодійні цілющі властивості» у вірші:

З таємного родовища бальзам
Наділить нас здоров'ям та життям:
Магічна рідина тече з глибини,
Щоб стихити страждання наші й сплін**.

Бісселл знав, що в'язка чорна рідина легкозаймиста. Коли він побачив зразок нафти в Дартмуті, його осяяло: цю рідину можна використовувати не як ліки, а для освітлення, що, цілком можливо, розвіє скорботи в його порожньому гаманці. Втіливши цю ідею в життя, він міг би розпрощатися з бідністю й стати багатим. Це інтуїтивне розуміння стане його головним принципом і вірою, які не раз зазнаватимуть випробувань у найближчі шість років, коли надію раз по раз змінятиме розчарування¹.

ЗНИКЛИЙ ВИКЛАДАЧ

А от чи можна було використовувати нафту для освітлювання? Бісселл зумів зацікавити своєю ідеєю інших інвесторів, і наприкінці 1854 року вони залучили до справи викладача Єльського університету Сіллімана, що мав проаналізувати як освітлювальні, так і мастильні властивості нафти. Можливо, важливішим тут було саме ім'я Сіллімана, адже його схвалення проекту могло слугувати гарною рекламою, що допомогла б продавати акції та накопичити капітал для продовження задуманої справи. Важко було знайти ліпшу кандидатуру для цієї мети. Огрядної статури, енергійний, з «добрим веселим обличчям», Сілліман мав одне з найвидатніших і найшанованіших прізвиськ у науці XIX століття. Син засновника американської хімії, він зумів і сам стати поважним науковцем свого часу, а також автором провідних підручників з фізики та хімії. Єль був науковим центром Америки середини XIX століття, а центром університету були батько та син Сіллімани.

Сіллімана, однак, цікавив більше прагматичний аспект життя, ніж абстрактні ідеї, що й привело його у світ бізнесу. Попри свою високу репутацію й наукові досягнення, Сілліман потребував додаткових засобів для існування. Платня викладача була невелика, а його сім'я збільшувалася, тож він постій-

* Сенека (англ. *Seneca*) — найзахідніше плем'я Ірокезької конфедерації.

** Переклав Дмитро Щербина.

но шукав підзаробітку як консультант з геологічної та хімічної експертизи для різних клієнтів. Смак до практичної роботи приведе його до безпосередньої участі в спекулятивних оборудках, що в разі успіху, як він пояснював, мали надати йому «вдосталь простору... для науки». Його шурина був налаштований скептичніше. Бенджамін Сілліман-молодший, казав він, «постійно кидається від одної справи до другої, а це — на шкоду Науці».

Коли Сілліман почав досліджувати нафту, то дав своїм новим клієнтам вагомій підставі думати, що ті дістануть бажаний звіт. «Я можу обіцяти вам, — оголосив він на початку свого дослідження, — що результат відповідатиме вашим сподіванням щодо цінності цього матеріалу». Три місяці по тому, під кінець свого дослідження, він ще з більшим захопленням повідомив про «несподівані успіхи у використанні дистиляту *нафти* як джерела освітлення». Інвестори нетерпляче чекали остаточного звіту. І тут стається заковика. Сілліман повідомляє, що замовники винні йому 526,08 \$ (що еквівалентно приблизно теперішнім 5000 \$). Ба більше, він наполягав, щоб перший внесок, 100 \$, перевели на його рахунок у Нью-Йорку. Сілліман зажадав куди більшого гонорару, ніж сподівалися інвестори. Замовники грошей не переводили, і викладач був засмучений та розгніваний. Урешті-решт, він узявся до проекту не через жадобу до знань. Йому конче були потрібні гроші, і якомога швидше. Він чітко дав зрозуміти, що не віддасть звіту, поки йому не заплатять. А щоб довести серйозність своїх намірів, таємно передав звіт на зберігання приятелеві до того часу, доки все не розв'яжеться, а сам поїхав далеко на південь, де його було важко знайти.

Інвестори впали у відчай. Остаточний звіт був абсолютно потрібний, щоб залучити додатковий капітал. Вони бігали по всіх усюдах, шукаючи грошей, та все даремно. Врешті один з партнерів Бісселла ризикнув власними грошима, хоч і поскаржився, що «це найважчі часи», які йому доводилося переживати. Звіт, датований 16 квітня 1855 року, передано інвесторам і негайно відправлено у друк. Хоч інвестори все ще були обурені гонораром Сіллімана, насправді вони здобули куди більше, ніж витратили. За словами одного історика, дослідження Сіллімана було ні більше ні менше як «переломний момент у розвитку всього нафтового бізнесу». Сілліман розвіяв будь-які сумніви щодо нових потенційних способів використання нафти. У своєму звіті він повідомив, що речовину можна довести до різних рівнів кипіння, а отже, переганяти в різні фракції, що складаються з вуглецю та водню. Одна з таких фракцій була дуже якісна освітлювальна олива. «Панове, — писав Сілліман своїм клієнтам, — мені здається, є всі підстави оптимістично заявити, що ваша компанія володіє такою сировиною, з якої простим і дешевим способом можна виготовляти дуже цінні продукти». Після розв'язання всіх суперечностей, будучи цілком задоволений результатами ділових відносин, він виявив повну готовність працювати над дальшими проектами.